

Anna-Sophie Springer – Etienne Turpin, „Compensatory Postures: On Natural History, Necroaesthetics, and Humiliation“, in: Tristan GARCIA – Vincent NORMAND (eds.), *Theater, Garden, Bestiary*, Berlin: Sternberg Press 2019, s. 161–72.

Anna-Sophie Springer je spoluzakladatelka a ředitelka nakladatelství K. Verlag v Berlíně. Doktorát získala v Centru pro výzkum architektury na Goldsmiths, University of London. Od roku 2023 je profesorkou v oboru transformačního designu

na Ústavu pro výzkum designu Akademie vytvořených umění v německém Braunschweigu. Její práce se zabývá průsečíky přírodních dějin, archivních postupů a výstavnictví, přičemž často zpochybňuje, jak historie vykorisťování a akumulace utváří současné environmentální představy. Springer iniciovala a kurátorovala mezinárodní výzkumný projekt Reassembling the Natural (založený v roce 2013) a editorovala publikační řadu Intercalations: Paginated Exhibition (2015–24), která nově pojímá knihu jako multisenzorický prostor pro

zkoumání umění, vědy a vyprávění příběhů.

Etienne Turpin je filosof a hlavní redaktor nakladatelství K. Verlag v Berlíně, kde s Annou-Sophie Springer rediguje publikační řadu Processing Process a edici překladových děl Pensées Soignées (se Stuartem Kendallem). Editoroval publikační řadu Intercalations: Paginated Exhibitions a kurátoroval projekt Reassembling the Natural, který se zabývá prolínáním dějin kolonialismu, produkce vědění a ekologického vykorisťování. Jako jeden ze zakladatelů

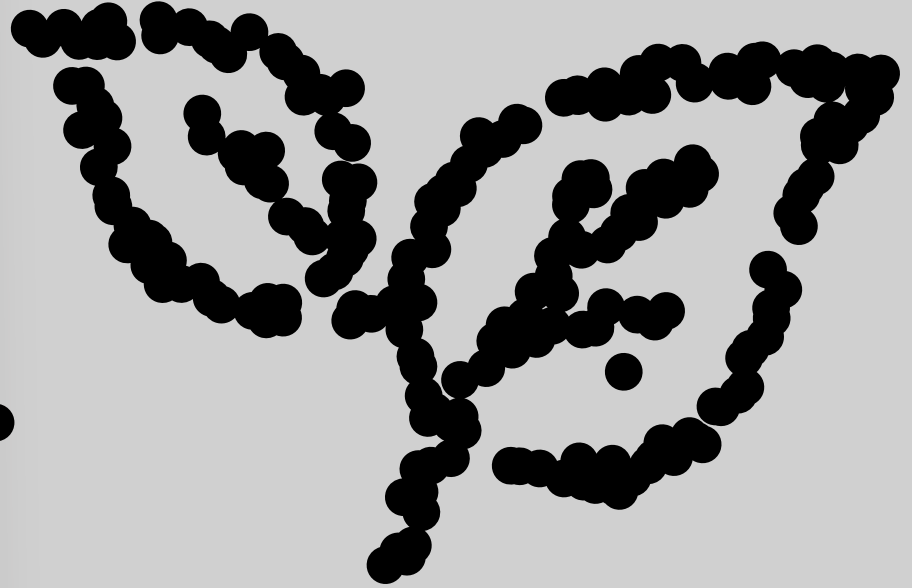
annasophiespringer.net
anexact.org
reassemblingnature.org

Překlad

Peta Bencana.org se Turpin v posledním desetiletí věnuje zkoumání transformačního potenciálu digitální kultury a technologií – mimo kontrolu korporací – jako nástrojů adaptace, solidarity a vzájemné pomoci v kontextu katastrof a vyvolastnění.

Kompenzační pózy. O přírodopisu, nekroestetice a způsobené újmě⁽¹⁾

Anna-Sophie Springer
Etienne Turpin

1 Z angličtiny přeložila Eva Maršíková.

*Ohlédnutí za textem
„Kompenzační pózy“ v době
ekologického zúčtování*

Stať „Kompenzační pózy“ původně vznikla jako souhrnné zamyšlení nad výstavami Verschwindende Vermächtnisse: Die Welt als Wald (Mizející dědictví: Svět jako les). Ty byly součástí širší iniciativy Reassembling the Natural (Nové uspořádání přírodního světa), kterou jsem založila v roce 2013 společně s filozofem Etienne Turpinem. Text čerpá z našich úvah o sérii rozsáhlých projektů, jež jsme v letech 2013 až 2018 uskutečnili v Indonésii a Německu, a kriticky zkoumá odkaz přírodopisných sbírek, kolonialismu a transformace životního prostředí. Zmíněná série výstav a publikací, zahrnující i výstavy Verschwindende Vermächtnisse uspořádané v Hamburku, Berlíně a Halle nad Sálou, se zabývala tím, jak se historické exempláře přírodnin – v tomto případě rajek – staly nedílnou součástí koloniálního extraktivismu a epistemologií, které nadále ovlivňují dnešní představu o přírodě a její vnímání.

Iniciativa Reassembling the Natural zpochybňuje zvyk nahlížet na sbírky těchto exemplářů jako na prezentace biodiverzity a evoluce a upozorňuje na jejich roli aktivních archivů koloniálního násilí a vykořisťování životního prostředí. Naše výstavy zaměřené na rajky poukazovaly na estetiku exotismu a na historie sběratelství a komodifikace, upozadující ekologický a kulturní význam těchto živočišných druhů v jejich přirozeném prostředí. Náš výzkum vybízel návštěvníky k tomu, aby vystavené exempláře vnímali nejen jako předměty vědeckého zájmu, ale také jako symboly vzrůstající vlny obecnějšího zájmu o ekologické a společenské otázky.

Těmito tématy jsme se v našich kurátorských projektech a hlubším výzkumu zabývali i po vydání textu „Kompenzační pózy“ v roce 2019. V roce 2021 jsme na toto bádání navázali výstavou ponds among ponds (Rybníky mezi rybníky) v šanghajském Institutu současného umění (Institute of Contemporary Arts), kde jsme vytvořili prostor

kladoucí důraz na multiskalární a vnořené vztahy, které se prolínají celým předivem života. Významně jsme přitom čerpali z konceptu „prahového chování“ (threshold behavior) Lynn Margulis. Tato výstava pojednávající o mikrobiálních ekosystémech a mnohdy přehlížených symbiotických propojeních, která tyto systémy udržují v chodu, ukazovala, jak dědictví minulosti v oblasti životního prostředí a vědy spoluutváří podobu současných celoplanetárních problémů.

V rámci svého dlouhodobého bádání, o němž pojednává zejména druhá kapitola mé dizertační práce, pokračuji ve zkoumání rajek jakožto „akumulačních druhů“ (species of accumulation) a podrobuji kritice vzájemně provázané historie přírodopisných sbírek, koloniálního extraktivismu a kapitalistické logiky. Upozorňuji na to, že muzejní sbírky vzácných ptáků slouží jako troalé připomínky koloniálního pohledu vedeného touhou vlastnit, klasifikovat a vykořisťovat přírodu. Toto dědictví se dodnes projevuje v současných přístupech k biodiverzitě a ochraně životního prostředí, jež vykazují znaky extraktivismu a komodifikace, místo aby podporovaly vztahy založené na péči a vzájemnosti.

Tento stručný úvod k novému překladu statí „Kompenzační pózy“ si klade za cíl dát zmíněnému textu pevné místo v průběžně se vyvíjející osnově kritického výzkumu v rámci iniciativy Reassembling the Natural. Naše práce vytrvale vybízí k přehodnocení role přírodopisných sbírek jakožto aktivních proků v dialogu o minulých i současných ekologických a společensko-politických poměrech. Dnes, kdy se společenství po celém světě potýkají se stále výraznějšími dopady klimatické krize a zhoršováním stavu životního prostředí, potřeba zasadit tyto sbírky – a historie, jež se s nimi pojí – do nového kontextu se zdá být naléhavější než kdy dříve.

Anna-Sophie Springer, září 2024

Člověk učiní předsevzetí, že nakreslí svět. Během let zaplňuje prostor obrázky provincií, království, zátok, lodí, ostrovů, ryb, pokojů, nástrojů, hvězd, koní a lidí. Krátce před smrtí zjistí, že se v tom trpělivém labyrintu čar rýsuje obraz jeho tváře.

Jorge Luis Borges, doslov ke sbírce *Tvůrce*⁽²⁾

Od roku 2013 jsme intenzivně pracovali na putovním výstavním cyklu nazvaném *Verschwindende Vermächtnisse: Die Welt als Wald* (Mizející dědictví: Svět jako les), který jsme po bezmála třech letech archivního bádání i terénního výzkumu postupně představili ve třech německých přírodopisných muzeích. Jednalo se o volně přístupnou „umělecko-vědeckou“ výstavu o odkazu přírodopisce z devatenáctého století Alfreda Russela Wallace.⁽³⁾ Časový záběr výstavy ohraničovaly dvě z Wallaceových velkých sběratelských expedic. Wallace byl mladším současníkem Charlese Darwina a souběžně s ním přišel s teorií evoluce prostřednictvím přírodního výběru. V letech 1848 až 1852 cestoval k brazilské Amazonce a Riu Negru, mezi lety 1854 a 1862 pak po Malajském souostroví; mnohé ze svých zážitků zaznamenal v úspěšné knize *The Malay Archipelago: The Land of the Orang-Utan and the Bird of Paradise: A Narrative of Travel, with Sketches of Man and Nature* (Malajské souostroví: země orangutana a rajky: vyprávění z cest se skicami lidí a přírody), publikované po jeho návratu v roce 1869 v Londýně. Podobně jako je tomu v jeho dalších knihách

Kompenzační pózy

2 Jorge Luis BORGES, „Doslov“, in: *Tvůrce. Atlas. Spříseženci*, Praha: Argo 2013, s. 109.

3 *Verschwindende Vermächtnisse: Die Welt als Wald*, Centrum für Naturkunde, Universität Hamburg, 9. 11. 2017 – 28. 3. 2018; Tieranatomisches Theater, Humboldt-Universität zu Berlin, 26. 4. – 28. 8. 2018; Zentralmagazin Naturwissenschaftlicher Sammlungen, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 20. 10. – 20. 12. 2018. Na webu reassemblingnature.org je k dispozici rozsáhlá dokumentace.

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

Palm Trees of the Amazon and Their Uses (Palmy Amazonie a jejich využití) a *Travels on the Amazon and Rio Negro* (Cesty po Amazonce a Riu Negru), poskytují jeho přepečlivé popisy přírodních míst a jejich flóry, fauny a geomorfologie příležitost k mimořádně podrobnému srovnání s tím, jaká situace panuje dnes, o nějakých patnáct dekad později. Když se takové srovnávací analýzy zkombinují s uměleckým viděním a kurátorskou interpretací, ukazují, jakou rychlostí a v jakém rozsahu probíhá v tropických oblastech transformace životního prostředí. Dalším významným aspektem Wallaceových děl jsou idealizované ilustrace tropické přírody, jež nechával pro své knihy zhotovit na základě vlastních náčrtků. Tato vyobrazení se později stala inspirací k prvním dioramatům biotopů, která předváděla živočišstvo a rostlinstvo určitého biogeografického regionu v podobě trojrozměrných scén s preparovanými exponáty.⁽⁴⁾ Wallace, vzhledem ke své roli koloniálního sběratele a – alespoň pro některé – jednoho z prvních ochránců životního prostředí, pro naši výstavu pojednávající o ekologických krizích zároveň představoval zajímavou *pojmovou osobu*, protože nám umožnil přivlastnit si tradici retrospektivní výstavy sledující biografii „velkého vědce“ a zpochybnit ji prostřednictvím různých zásahů. Intervence dotýkající se koloniální minulosti, aktuálních ekologických problémů a vědecké touhy po poznání se spojovaly do pevně semknuté konstelace témat, přesto se však dokázaly vyhnout nástrahám přílišné didaktičnosti a horlivosti.⁽⁵⁾

Náš projekt se s využitím obvyklých formálních prostředků tohoto výstavního formátu zamýšlel nad tím, jak mobilizovat koloniální archivy přírodovědných exponátů, rozebrat je, zasadit do většího rámce a interpretovat je způsobem, který by umožnil otevřít debatu o dnes naléhavých

4 Julia VOSS – Sahotra SARKAR, „Depictions as Surrogates for Places: From Wallace's Biogeography to Koch's Dioramas“, *Philosophy & Geography*, roč. 6, 2010, č. 1, s. 59–81.

5 K roli pojmové osoby viz Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Co je filosofie?*, Praha: OIKOYMENH 2001.

otázkách ekologické a systémové nespravedlnosti. Podařilo se nám oslovit přes osmnáct umělců a aktivistů z různých zemí, nechali jsme zhotovit osm nových instalací a za pomoci vědců a vědeckých kurátorů jsme vybrali exempláře, artefakty a další archivní materiály zastupující příslušné instituce a geografické oblasti jejich zájmu.⁽⁶⁾ Instalace pozvaných umělců, tvořené jak digitálními médii, tak objekty, se věnovaly naléhavým současným problémům Brazílie a jihovýchodní Asie. Umělecká díla byla vystavena společně s kurátorskými asamblážemi, které byly výsledkem našeho bádání ve sbírkách a zasahovaly do expozic zmíněných přírodopisných muzeí a jejich scénografie. Tato konstelace složek výstavy dávala vzniknout hustému, mnohvrstevnatému souboru témat, obrazů, příběhů a zvuků propojujících minulost s přítomností v souhře neustále se měnících úhlů pohledu. Výstava tak byla oslavou diverzity i biodiverzity, vymezovala se proti estetickým a zemědělským monokulturám a zkoumala moderní dědictví kolonizace, v jehož důsledku nadále dochází k epistemicidě a ekocidě.⁽⁷⁾

Po letech bádání a vystavování jsme si oddechli, když projekt v prosinci roku 2018 skončil. Při demontáži poslední verze výstavy v pozoruhodných prostorách Ústředního skladu přírodopisných sbírek (Zentralmagazin Naturwissenschaftlicher Sammlungen) při Univerzitě Martina Luthera jsme si nicméně uvědomili něco naprosto nečekaného, co zpochybnilo celý narativ výstavy. Během výstavního cyklu jsme přírodopisné muzeum opakovaně líčili jako jakýsi „sekulární kostel“, který od roku 1858, kdy byly společně publikovány Darwinovy a Wallaceovy články o přirozeném výběru, usiloval o prosazení evoluční teorie

6 Mezi umělci, kteří se výstavy zúčastnili, byli Maria Thereza Alves, Ursula Biemann, Bik Van der Pol, Shannon Lee Castleman, Revital Cohen a Tuur van Balen, Mark Dion, Irendra Radjawali / Akademi Drone Indonesia, Armin Linke s Giulii Bruno a Giuseppem Ielasim, Barbara Marcel, Julian Oliver a Crystelle Vu, Robert Zhao Renhui / The Institute of Critical Zoologists, SHIMURAbros, Paulo Tavares / autonoma a Yayasan Peta Bencana.

7 Více informací lze najít v úvodu kurátorů v průvodci k výstavě *Verschwindende Vermächtnisse: Die Welt als Wald*, Berlin: K. Verlag 2018, s. 45.

jako heuristického základu pro chápání přírody jako takové. Když jsme však pozůstatky výstavy nakládali do stěhovacích vozů, při bližším pohledu jsme si všimli, že skutečný kostel, stojící hned vedle Ústředního skladu v Halle a vyznačující se o něco vzprímenější architekturou, má s muzeem společný jeden architektonický prvek – přilehlou zeď s opěrnými pilíři, která obě stavby propojuje a tvoří jejich součást. Mezi oběma institucemi tak vzniká nádvoří. Může to působit jako nezajímavý detail, nám však tento obyčejný architektonický prvek způsobil jakýsi konceptuální šok. Začali jsme přemýšlet, co má ono společné nádvoří chránit. Toto vyrušení z klidu závěrečných okamžiků výstavního cyklu nás přimělo k dalším úvahám jak o našem kurátorském zásahu, tak o institucionálním paradigmatu, které jsme chtěli zpochybnit.

V následujícím textu se budeme zamýšlet nad pojmy *nekroestetika* a újma, jež s námi cestovaly a proměňovaly se společně s naší výstavní praxí. Zároveň se pokusíme zmapovat některá osobní, metodická a teoretická území na poli dějin přírodopisu, do nichž tyto koncepty zasahují. Budeme se sice soustředit především na ptactvo, abychom se ve výkladu drželi jedné linie, naším obecným cílem je však narušit obraz přírody, který se přírodopisné muzeum snaží vytvářet; vymezení se proti tomuto pojetí přírody, jež tak snadno a nenuceně přechází na další a další generace, přestože se kolem nás v celoplanetárním měřítku odehrává antropogenní masové vymírání druhů, chápeme jako politické gesto. Jak totiž v knize *La nature est un champ de bataille* (Příroda je bitevní pole) přesvědčivě vysvětlil Razmig Keucheyan, „příroda není oproštěná od mocenských vztahů ve společnosti; je nejpolitičtější entitou ze všech“.⁽⁸⁾ Potřebujeme porozumět tomu, jak v západním pojetí kolonialismu/modernity probíhá konceptualizace a vytváření obrazů přírody, neboť, jak znovu a důrazně

8 Razmig KEUCHEYAN, *La nature est un champ de bataille*, Paris: La Découverte 2014, s. 11.

připomínáme, „příroda není přirozená“.⁽⁹⁾ V tomto textu se proto pokusíme vyložit, že obraz přírody předváděný v dnešních přírodopisných muzeích není ani přirozený, ani neutrální; v závislosti na tom, jak se v těchto institucích a mezi nimi nakládá s koncepty nekroestetiky a újmy, totiž mohou muzea buď přispívat k exterministickým, kolonialistickým projektům založeným na dominanci, nebo se účastnit dekolonizačních praktik usilujících o mezidruhovou solidaritu a přežití.

*Ornitolog, preparátor
a móda peří*

Rajkovití byli prezentováni jako půvabní, nadpozemsky krásní obyvatelé této odlehlé exotické země – jako součást bohatství, jež ostrov skýtal. Pracovny sběratelů, olejomalby i ilustrované knihy je společnými silami líčily jako nepopsatelně smyslné a nádherné. [...] Umírání ptáků a násilí, k němuž dochází při proměně živých opeřenců v kůži a peří, se v jazyce a logice módy a vědy zcela rozplynuly.

Rick De Vos, „Extinction in a Distant Land“⁽¹⁰⁾

V dějinách přírodopisu mají ptáci a jejich preparování dlouhou společnou minulost, nerozlučně spjatou s koloniální

Kompenzační pózy

9 Paulo TAVARES, „The Geological Imperative“, in: Etienne TURPIN (ed.), *Architecture in the Anthropocene*, Ann Arbor, Michigan: Open Humanities Press 2013, s. 209–240. O vztahu mezi kolonialismem a modernitou pojednávají tyto texty: Anibal QUIJANO, „Coloniality and Modernity/Rationality“, in: Walter D. MIGNOLO – Arturo ESCOBAR (eds.), *Globalization and the Decolonial Option*, London: Routledge 2010, s. 22–32; a Walter D. MIGNOLO – Catherine E. WALSH, *On Decoloniality: Concepts, analytics, Praxis*, Durham, North Carolina: Duke University Press 2018.

10 Rick DE VOS, „Extinction in a Distant Land: The Question of Elliot's Bird of Paradise“, in: Deborah BIRD ROSE – Thom van DOOREN – Matthew CHRULEW (eds.), *Extinction Studies: Stories of Time, Death, and Generations*, New York: Columbia University Press 2016, s. 108–109.

správou vzdálených zemí a jejich přírodních zdrojů. Navzdory ničím neomezené koloniální nadvládě bylo obtížné vyhovět domácí touze spatřit „exotické“ ukázky tropické přírody, protože cestovat do zahraničí si mohla dovolit jen hrstka Evropanů; zaživa odchycené exempláře navíc často nepřežily cestu na evropský kontinent. V tomto kontextu se proto médiem, jehož prostřednictvím vznikala obraz tropické přírody určený pro evropské publikum, stalo preparování. První preparátoři nejčastěji experimentovali právě s ptactvem, jak vysvětluje odborník na dějiny ornitologie Paul Lawrence Farber:

V průběhu osmnáctého století nashromáždili evropští přírodopisci a sběratelé nesmírné množství informací a materiálu, které jim z Afriky, Asie a Nového světa zasílali cestovatelé, kolonizátoři i profesionální sběratelé přírodnin. S výslednou rozsáhlou empirickou bází přírodopisu se pojilo mnoho technických, teoretických a filozofických problémů, z jejichž řešení se zrodila řada předpokladů nezbytných pro to, aby mohly ke konci století vzniknout některé specializované disciplíny, jako je ornitologie.⁽¹¹⁾

Jinak řečeno, z koloniální touhy po vědění se zrodila posedlost klasifikací všeho živého, jež vyžadovala stálý přísun ptáčích mrtvolek jakožto předmětů zkoumání.

Tato nekroestetická touha po poznání je v koloniálních archivech cítit na každém kroku. Mezi její obzvláště přesvědčivé doklady můžeme zařadit knihu *Mémoire instructif sur la manière de rassembler, de préparer, de conserver et d'envoyer les diverses curiosités d'histoire naturelle* (Poučné pojednání o způsobu shromažďování, přípravy, konzervace

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

11 Paul Lawrence FARBER, „The Development of Taxidermy and the History of Ornithology“, *Isis*, roč. 68, 1977, č. 4, s. 550–566.

a posílání nejrůznějších přírodopisných kuriozit), do níž jsme mohli nahlédnout v Krochově knihovně vzácných tisků (Kroch Rare Books Library) při Cornellově univerzitě (Cornell University). Toto dílo z roku 1758, jehož autorem je Etienne-François Turgot, představuje první praktický návod na preparaci ptáků a popisuje některé z nejstarších aspektů tohoto vědecko-estetického způsobu reprezentace. Bohatě ilustrovaná kniha uvádí podrobné pokyny týkající se nástrojů a technik používaných při konzervaci kůže mrtvých ptáků. Proces preparace obvykle zahrnuje podélné rozříznutí mrtvoly, aby bylo možné vyjmout vnitřní orgány, seškrabání podkožního tuku, následné ošetření peří kořením a různými chemikáliemi a nakonec vycpání mrtvého těla měkkým materiálem. Jako další možnost, v závislosti na velikosti ptáka, navrhuje Turgot exponát konzervovat ve sklenici či sudu s brandy.⁽¹²⁾ Od Turgota jsme pokračovali ve zkoumání dalšího technického vývoje preparačních metod a jejich pomalého, avšak soustavného zdokonalování. Spolu s tím, jak sbírky materiálu z kolonií nabývaly obřích rozměrů, rozrůstaly se i možnosti, jak čím dál více exponátů ponechat ve stavu pozastaveného rozkladu. Když se pak v devatenáctém století evropskému publiku otevřely první velkolepé expozice v přírodopisných muzeích, mohly svým návštěvníkům představit bezpočet vitrín a dioramat biotopů s naaranžovanými exponáty v nejrůznějších pózách.

Turgot nebyl jediným přírodopiscem, jenž v roce 1758 přispěl k novému uspořádání přírody – téhož roku vyšla i jedna z nejucelenějších taxonomií přírody, jaká v době osvícenství vznikla. Carl Linné ve svém spisu *Systema Naturae* zavedl do klasifikace živočichů binární nomenklaturu a zároveň ji rovnou uplatnil v praxi, mnohé druhy uvedené v knize totiž sám pojmenoval. Patřil k nim jeden z příslušníků čeledi rajkovitých – rajka velká. Linné pro tento druh zvolil latinský název *Paradisaea apoda*, v doslovném

12 V době vydání Turgotova díla vynalezl Jean-Baptiste Bécoeur také preparování exponátů za použití arzenu, tato metoda však byla publikována až v roce 1800.

překladu „rajka beznohá“. Odkazoval tím na skutečnost, že mrtví ptáci se v Nusantaraě prodávali již s useknutýma nohama a v tomto stavu putovali do Evropy. Od chvíle, kdy Magalhãesova loď v padesátých letech šestnáctého století přivezla do Portugalska první rajčí kůže, začalo se nápaditě, leč zcela mylně tradovat, že tito bohatě opeření ptáci žijí pouze v nebi a na zem padají, teprve když zemrou. Ve svém božském přirozeném prostředí samozřejmě nohy nepotřebují. Tuto domněnku podporovaly četné ilustrace renesančních přírodopisců, jako byli Conrad Gessner nebo Ullisse Aldrovandi, a po více než dvě staletí se nenašel jediný evropský ornitolog, který by spolehlivě doložil terénní pozorování skutečných zvyků či chování těchto ptáků.⁽¹³⁾

Konečně ve dvacátých letech devatenáctého století Francouz René P. Lesson na vlastní oči spatřil rajku létající v korunách stromů pobřežního pralesa na západě Nové Guineje a ve své následující knize tento zážitek přirovnal k pozorování „meteoritu, jehož tělo řítící se vzduchem za sebou zanechává dlouhou světelnou stopu“.⁽¹⁴⁾ Tato senzační zpráva vzbudila velkou pozornost mnoha evropských přírodopisců a ptáci jihovýchodní Asie se brzy stali oblíbeným předmětem zoologického výzkumu. Jak poznamenal Rick De Vos, znázorňování rajek jako „nadpozemsky krásných, exotických, nádherných a svůdných“ Evropany zcela

13 Kulturnímu významu rajek na Nové Guineji a okolních ostrovech, včetně kontextu z předkoloniálních a koloniálních dob a z pohledu domorodého obyvatelstva, se věnují tyto texty: Christopher HEALEY, „Folk Taxonomy and Mythology of Birds of Paradise in the New Guinea Highlands“, *Ethnology*, roč. 32, 1993, č. 1, s. 19–34; a Pamela SWADLING, *Plumes from Paradise: Trade Cycles in Outer Southeast Asia and Their Impact on New Guinea and Nearby Islands until 1920*, Boroko: Papua New Guinea National Museum and Art Gallery 1996. O estetickém vývoji preparovaných rajek v evropské ornitologii za renesance a osvícenství pojednává následující text: Anna-Sophie SPRINGER, „Inter folia, aves: Reading Bird Books as Curatorial-Editorial Constellations“, in: Annette GILBERT (ed.), *Publishing as Artistic Practice*, Berlin: Sternberg Press 2016, s. 134–152.

14 Chirurg a přírodovědec René Primevère Lesson byl součástí francouzské královské výpravy na jižní polokouli, která se plavila na *La Coquille*, bývalé nákladní lodi pro přepravu koní. Viz R. P. LESSON, *Histoire naturelle des oiseaux de paradis et des épimaques: Ouvrage orné de planches, dessinées par les meilleurs artistes*, Paris: Arthus Bertrand Libraire 1834–1835.

okouzlo, neboť přizívalo jejich romantické fantazie o tropech.⁽¹⁵⁾

V průběhu devatenáctého století přírodopisci dál odjížděli do koloniální Indonésie a na Novou Guineu pozorovat rajky, sbírali jejich kůže a posílali je domů. V imperiálních centrech Evropy plnily tyto sbírky jak vědeckou, tak kulturní funkci. Sbírký ptáků v Evropě i Spojených státech se rychle rozrůstaly, což zvyšovalo poptávku po sbírání a importu dosud neznámých druhů. V oblasti populární kultury toužili viktoriáni po tom, aby jejich domy zdobily vitríny s vyobrazeními exotických zvířat – zejména elegantních, pestrobarevných tropických ptáků. Poptávku po peří z jihovýchodní Asie ještě významně zesilovala vlna obliby módních dámských klobouků s ptačími pery. Evropané brzy začali před rajčími kůžkami, které jim mohli nabídnout domorodí lovci, upřednostňovat kůže od profesionálních sběratelů ošetřené arzenem. Prudký rozmach módy peří (v angličtině *plume boom*) vedl k tomu, že luky a šípy v tropickém pralese nahradily dovezené evropské palné zbraně. S rostoucí poptávkou se jako dominantní síla na trhu s peřím koncem devatenáctého století prosadily společnosti nizozemských obchodníků, a množství vyvážených kůžek ještě vzrostlo. Koloniální historie sběratelství ptáků v jihovýchodní Asii tak dokládá jeden ze soudobých paradoxů obdivu k přírodě: adorace tropické zvěře zároveň vedla k její rychlé a rozsáhlé zkáze, což zapříčinilo zásadní proměnu a přepsání mnoha místních historií mezidruhových vztahů.⁽¹⁶⁾ Do doby, než se ve dvacátých letech dvacátého století začalo prosazovat dodržování různých zákonů na ochranu přírody, docházelo každý rok k vybití obrovského množství ptáků – odhady počtů ulovených a zpracovaných rajek z konce devatenáctého a začátku dvacátého století se pohybovaly mezi třiceti a osmdesáti

15 DE VOS, „Extinction in a Distant Land“, s. 92.

16 O komplexním, spleťtém významu pojmu „vyhynutí“ píše DE VOS, s. 59–115.

tisíce kusy ročně.⁽¹⁷⁾ Pera samců, jež se po bezpočet generací vyvíjela tak, aby co nejúčinněji vábila samice k páření, a tím zabezpečila transgenerační existenci těchto ptáků, nakonec celý druh přivedla do zániku.

Così dosud neznámého

*Mám novou rajku! Zcela nového rodu! Je to
così dosud neznámého, pták velice zvědavý
a velice krásný!!! Jakmile získám několik
párečků, pošlu je suchozemskou cestou,
abych zjistil, co taková nová rajka vynese.
Očekávám 25 liber za kus!*

A. R. Wallace, z dopisu Samuelu Stevensovi⁽¹⁸⁾

Během svých cest po Aruských ostrovech a Molukách získal Wallace kůže pěti z dvačtyřiceti druhů rajek, které jsou dnes vědecky klasifikovány. Jako sběrateli se mu dostalo zvěčnění ve vědeckém názvu *Semioptera wallacii* náležejícím rajce vlajkové, endemickému druhu z indonéských Moluk. Dospělí samečci mají hnědo-zelenou náprsenku a z horní části každého křídla jim vybíhají dvě dlouhá bílá pera. Nejaktivnější jsou za svítání, kdy poletují z větve na větev, s křikem se nakrucují v korunách stromů a snaží se přilákat samičku svolnou k páření. Přirozený a pohlavní výběr u vysoce individualizovaných ostrovních druhů, jako je právě *Semioptera wallacii*, představuje oblíbený předmět studia evolučních biologů. Téměř každé přírodopisné muzeum světa rajky hrdě vystavuje a popisuje

17 Podrobný přehled a související statistiky lze najít v tomto textu: Pamela SWADLING, „Plume Trade: The Demands of Fashion Conscious European Women and the Growth of the Conservation Movement“, in: *Plumes from Paradise*, s. 83–107. Viz také Robert CRIBB, „Birds of Paradise and Environmental Politics in Colonial Indonesia, 1890–1931“, in: *Paper Landscapes: Explorations in the Environmental History of Indonesia*, Leiden: KITLV Press 1997, s. 379–408.

18 Alfred Russel WALLACE, dopis Samuelu Stevensovi, 29. 10. 1858.

jejich mimořádně barvitě, rozmanité způsoby adaptace.

Při jednom z našich mnoha terénních výjezdů do Indonésie se nám naskytla vzácná příležitost tiše se krčit v pralese v oblasti Weda na ostrově Halmahera v provincii Severní Moluky po boku George Beccaloniho, ředitele projektu Wallace Correspondence Project. Jako kurátoři jsme si v muzejních sbírkách prohlíželi bezpočet mrtvých kožek, takže když jsme mohli tyto ptáky konečně spatřit živé a pozorovat, jak svobodně a v přirozeném prostředí provádějí své erotické rituály, zcela nás to uchvátilo. Pro amatérské pozorovatele jako my není zrovna jednoduché tyto drobné opěrce v přítmí mezi listím a větvemi rozlišit, jejich roztoužený křik se však rozléhá do daleka. Nepopsatelné napětí, jaké jsme zažívali, když jsme čekali v pozvolna se prosvětlujícím pralese a snažili se zpozorovat živou rajku vlajkovou, v sobě mělo cosi magického. V jednu chvíli jsme se oba s tváří přitisknutou ke kůře a rozbušeným srdcem sunuli vzhůru po pokrouceném kmeni a pokoušeli se zahlédnout záblesk smaragdové barvy.⁽¹⁹⁾ Tou nesmírnou výsadou, že jsme mohli ony ptáky v ranním pralese skutečně spatřit, se proměnilo vše, co jsme o nich věděli.

První exempláře tohoto smaragdově zbarveného druhu získal Wallace v říjnu 1858 a ihned poté napsal svému londýnskému agentovi Samuelu Stevensovi dopis, v němž líčil krásu oněch ptáků a své naděje na jejich výhodný prodej v Evropě:

Domnívám se, že mám již v rukou nejnádhernějšího a nejbáječnějšího ze všech ptáků na ostrově. Měl jsem v úmyslu nechat si tu novinu pro sebe, avšak nemohu odolat

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

19 Hluboké zamyšlení nad setkáními mezi rajkami, místními obyvateli a cizími návštěvníky lze najít v tomto textu: Anna TSING, „The Sociality of Birds: Reflections on Ontological Edge Effects“, in: Anna-Sophie SPRINGER – Etienne TURPIN, *intercalations 6: These Birds of Temptation*, Berlin: K. Verlag 2021. Esej představuje verzi úvodní přednášky Tsing, jež se konala při hamburské zastávce výstavy 26. března 2018.

pokoušení sdělit ji alespoň vám. Mám novou rajku! Zcela nového rodu! Je to cosi dosud neznámého, pták velice zvědavý a velice krásný!!! Jakmile získám několik párečků, pošlu je suchozemskou cestou, abych zjistil, co taková nová rajka vynese. Očekávám 25 liber za kus! Kdybych toho ptáka spatřil v Ternate, nikdy bych nevěřil, že pochází z tohoto místa, ležícího tak daleko od doposud známé domoviny rajkovitých. Považuji to za největší objev, jaký jsem kdy učinil, a chovám v sobě naději, že na Gilolu a Ceramu získám ještě další druhy. [...] [Bacan] se od ostatních moluckých ostrovů liší také svou geologickou stavbou, neboť se na něm nalézají železo, uhlí, měď a zlato, a pyšní se přenádhernou pralesní vegetací a krásnými, bohatými horskými prameny: je to celý kontinent v miniaturním měřítku. Uhlí zde těží Holanďané a k dolům vede dobrá cesta, takže jsou pralesy ve vnitrozemí snadno přístupné.⁽²⁰⁾

Wallace sehrál významnou úlohu v tom, že ornitologům a preparátorům zajišťoval přísun kožek ptáků, jež zastřelil či koupil a poté poslal domů do Evropy. Je zásadně důležité si uvědomit, že zisky z prodeje exemplářů umožňovaly Wallaceovi financovat jeho sběratelskou činnost a rovněž další výpravy do tropů. Neobyčejný rozsah jeho sbírky exemplářů z jihovýchodní Asie, která čítala 125 660 kusů, lze zčásti vysvětlit právě touto ekonomickou závislostí.

Působil tedy jako koloniální podnikatel, který na tlejících kmenech stromů pokácených při zakládání prvních uhelných dolů na severu Bornea vynalézavě sbíral velká

20 A. R. Wallace Samuelu Stevensovi, napsáno na ostrově Batchianu na Molukách dne 29. 10. 1858, viz „Extract from a Letter of Mr. A. R. Wallace to Mr. S. Stevens (S48: 1859)“, webová stránka věnovaná Alfredu Russelu Wallaceovi, <https://people.wku.edu/charles.smith/wallace/S048.htm>.

množství tesaříkovitých brouků určených k prodeji a po silnicích využívaných při těžbě dřeva, jež se postupně zakusovaly do krajiny, putoval za rajkami.⁽²¹⁾ Jeho cesty a úspěchy byly neoddelitelně spjaté s koloniálním systémem, jehož byl součástí. Těžil z rostoucí poptávky po exemplářích tropické fauny, a „kamkoli zavítal, záviselo jeho bezpečí na ochraně a praktické infrastruktuře, jež poskytovala koloniální politická moc“.⁽²²⁾ Kůže vystavené v muzeích tudíž – vedle své kuriózní estetické a zoologické hodnoty – vypovídají také o historických infrastrukturách a obchodních sítích, jejichž prostřednictvím se tropické exempláře šířily z kolonií ke sběratelům a do muzeí v imperiálních centrech. Corey Ross v knize *Ecology and Power in the Age of Empire* (Ekologie a moc ve věku impérii) píše:

Evropská impéria stvořila instituce a způsoby vládnutí, jež výrazně usnadňovaly cestování. Opírala se o technické a vědecké znalosti vydávané za všeobecně platné. Z environmentálního hlediska je však dost možná nejvýznamnější to, že vybudovala trhy a dopravní síť napříč oceány a kontinenty [...]. Obchodní trasy tvořily životně důležité šlachy evropských impérií a objem celosvětového obchodu se mezi lety 1870 a 1940 více než zčtyřnásobil.⁽²³⁾

V případě Wallaceovy sbírky z Malajského souostroví putovaly dopisy a exempláře do Londýna buď rychlejší suchozemskou cestou (částečně na velbloudech přes Suez a Alexandrii na Maltu), nebo pomalejší cestou po moři

Kompensační pózy

- 21 A. R. WALLACE, *The Malay Archipelago*, Oxford: Oxford University Press 1989, s. 47.
 22 Jeremy VETTER, „Politics, Paternalism, and Progressive Social Evolution: Observations on Colonial Policy in the Scientific Travels of Alfred Russel Wallace“, *Victorian Review*, roč. 41, 2015, č. 2, s. 118.
 23 Corey ROSS, *Ecology and Power in the Age of Empire: Europe and the Transformation of the Tropical World*, Oxford: Oxford University Press 2017, s. 15.

kolem jihu Afriky.⁽²⁴⁾ Po příjezdu byly exempláře předváděny vědeckým shromážděním v Londýnské zoologické společnosti (Zoological Society of London) a vykupovalo je Britské muzeum či jiní mezinárodní sběratelé.⁽²⁵⁾ Byl mezi nimi i Ferdinand Heine, německý magnát na poli zpracování cukrové řepy, který se vášnivě věnoval sbírání neobvyklých ptáků. Třetí zastávka výstavy *Verschwindende Vermächtnisse* v Halle obsahovala soubor pěti ptačích kůže vypůjčených z nedalekého Museum Heineanum v Halberstadtu, jehož kurátoři tehdy po analýze popisků a prodejních záznamů Samuela Stevense čerstvě identifikovali téměř dvě stovky původních „Wallaceových exemplářů“. Za celý výstavní cyklus šlo o jediné originální Wallaceovy exempláře, které jsme mohli prezentovat. Byly dokladem značného zájmu německých sběratelů o Wallaceovy cesty, jež tito milovníci přírodnin z dálky, avšak o to bedlivěji sledovali jako potenciální zákazníci lační po nových předmětech a poznatcích.

Odpoledne po pozorování ptáků v pralese, stále ještě blažení z té podívané, jsme otevřeli Wallaceovu knihu *The Malay Archipelago* a znovu se začeti do pasáže o jeho prvním setkání s divoce žijícími rajkami, jež obsahuje některé z autorových nejmelancholičtějších úvah. Wallace na jednu stranu považuje existenci rajek za jedinečný výsledek dlouhého proplétání rodových linií a mnoha interakcí, zároveň však chápe, že svým vpádem na území těchto ptáků předznamenal jejich nevyhnutelný budoucí zánik:

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

- 24 Podrobný výklad o trasách, dopravních prostředcích a o tom, jak dlouho trvalo doručování pošty z Nizozemské východní Indie do Londýna, lze najít zde: John Langdon BROOKS, *Just before the Origin: Alfred Russel Wallace's Theory of Evolution*, New York: Columbia University Press 1984, s. 252–257.
 25 O muzejních nákupech a rozmístění Wallaceových exemplářů mezi různými sběrateli pojednává tento text: Earl of CRANBROOK – Darren MANN, „Alfred Russel Wallace and His Collections in the Malay Archipelago, with a Proposal for International Cooperation to Produce a Catalogue“, in: Indrani DAS – Andrew Alek TUEN (eds.), *Naturalists, Explorers and Field Scientists in South-East Asia and Australasia*, Basel: Springer International Publishing 2016, s. 15–50.

Přemítal jsem o tom, jak se v minulosti po dlouhá léta střídala jedna generace oněch drobných tvorů za druhou – rok co rok se v těchto temných, ponurých lesích rodili, žili a umírali, aniž by jejich půvab zřelo oko bytosti nadané inteligencí: ve všech ohledech nesmyslné plýtvání krásou. Takové myšlenky mne pudí k melancholickým pocitům. Zdá se mi smutné, že tak nádherná stvoření na jednu stranu po celý život přebývají a vystavují své půvaby pouze v těchto divokých, nehostinných krajích, na věky věků odsouzených k beznadějnému barbarství; avšak na druhou stranu, jestliže do těchto odlehlých končin jednou zavítá civilizovaný člověk a do zákoutí zdejších pralesů vnese mravní, duševní i skutečné světlo, můžeme si být jisti, že natolik naruší dobře vyvážené vztahy v živé i neživé přírodě, že tím způsobí vymírání a posléze vyhynutí oněch tvorů, přestože jedině on sám dovede ocenit jejich úžasnou stavbu těla a krásu a mít z nich požitky.⁽²⁶⁾

Je pozoruhodné, že Wallace chápe nevyhnutelné ekologické dopady v podobě hromadného vymírání druhů, a zároveň připouští, že je součástí jeho příčiny. Současný environmentální filozof Thom van Dooren navrhuje, že abychom si plně uvědomili „kolektivní smrt“, jež podobné události doprovází, máme o druzích uvažovat nikoli jako o jednotlivých „formách života“, nýbrž jako o *projevech života*, které nelze zredukovat na počty jedinců a populační data.⁽²⁷⁾ Když se ohlédneme za tím, k jak velkému posunu došlo v debatě o ztrátě biologické rozmanitosti a v povědomí o této

26 A. R. WALLACE, *The Malay Archipelago*, Oxford: Oxford University Press 1989, s. 448–449.

27 Thom van DOOREN, *Flight Ways: Life and Loss at the Edge of Extinction*, New York: Columbia University Press 2014.

problematicke od zahájení práce na našem projektu v roce 2013, je to zajímavé a současně deprimující. V době psaní tohoto textu vyšel v časopise *New Statesman* článek, v němž se psalo, že bychom již neměli mluvit o „změně klimatu“, ale o „environmentálním kolapsu“, a v novinách se téměř denně objevují titulky upozorňující na úbytek hmyzu a ptáků.⁽²⁸⁾ V Německu došlo vlivem velkovýrobního zemědělství a nadměrného využívání pesticidů k téměř naprostému vymizení biotopů dříve běžných druhů hmyzu, takže jeho celková biomasa od počátku osmdesátých let dvacátého století – tedy za dobu našich krátkých životů – klesla o šedesát procent. V této souvislosti cítíme potřebu postavit se proti dominantním systémům výroby a hromadění majetku a zapojit se do hnutí bojujících za sociální a environmentální spravedlnost.

V návaznosti na úvahy, jež ve svém díle *The End of the Cognitive Empire* (Konec kognitivního impéria) předkládá Boaventura de Sousa Santos, se domníváme, že ke změně situace je mimo jiné zapotřebí, abychom začali myslet, cítit, ovlivňující tělo – lidské i nelidské – vnímat jako čidlo a zároveň zprostředkovatele znalostí, politiky a komunity. Naladíme-li se na zebřičky, kanáry a rajky, připomeneme si tím cosi elementárního. Slovy Sousy Santose, naše těla jsou „pra-narativy“ a „happeningy“ a „v živoucích tělech ožívá ztělesněné vědění [...], tato těla trpí při porážkách a radují se při vítězstvích“.⁽²⁹⁾ V aktuální krizi biologické rozmanitosti, v jejímž důsledku množství savců, ptáků, ryb a plazů

28 Laurie LAYBOURN-LANGTON, „It's No Longer Climate Change We're Living Through: It's Environmental Breakdown“, *New Statesman*, 12. 2. 2019, <http://www.newstatesman.com/politics/staggers/2019/02/it-s-no-longer-climate-change-we-re-living-through-it-s-environmental>.

29 Boaventura de SOUSA SANTOS, *The End of the Cognitive Empire: The Coming of Age of Epistemologies of the South*, Durham, North Carolina: Duke University Press 2018, s. 87; viz zejména s. 97–102, 166–183. Výraz „corazonar“ označující „vřelejší pojetí rozumu“, který vznikl spojením španělských slov „corazón“ (srdce) a „razón“ (rozum), se používá v kontextu boje původních obyvatel jihoamerických And za rovnoprávnost. Obhajuje prožitkový, v těle ukotvený vliv emocí, citových hnutí a pocitů na vytváření znalostí a rozumových souvislostí, což vede k subjektivitě a vnímání osobní zodpovědnosti za svět.

kleslo podle odhadů od sedmdesátých let dvacátého století o šedesát procent, je takovým malým vítězstvím každý pták, který přežije.⁽³⁰⁾

Mezinárodní svaz ochrany přírody nicméně řadí druh *Semioptera wallacii* mezi „téměř ohrožené“. Na ostrově Halmahera sice působí místní ochránářské skupiny, jež monitorují zásahy národních i mezinárodních korporací do tamních pralesů a protestují proti nim, avšak na větších ostrovech, jako jsou Borneo a Sumatra, již velkoplantáže zdevastovaly krajinu do té míry, že se jejich majitelé nyní začínají rozhlížet po vhodných lokalitách na menších ostrovech na východě, ale také na Západní Papui a v Papui Nové Guineji.⁽³¹⁾

Tisíc názvů z imperiálních dob

Rajka je čirou esencí mužství.

Clarice Lispector, *Água Viva*⁽³²⁾

V názvosloví biologických druhů nebývají zvěčnění pouze přírodopisci. Při zkoumání názvů na štítcích exemplářů živočichů v zásuvkách a vitrínách sbírek v Hamburku, Berlíně a Halle jsme došli k několika zásadním politickým prozřením, jež se týkala touhy po vědeckém poznání a třídní moci ve vrcholných dobách přírodopisu. Například v čeledi rajkovitých najdeme druh *Pteridophora alberti* neboli rajku dlouhoperou, endemický druh z Bismarckova pohoří na Nové Guineji. Pro dospělé samce jsou typická

Kompenzační pózy

dvě mimořádně dlouhá pera vycházející z obočí, která pták dokáže během dvoření podle libosti napřímít. Vědecký název tohoto opeřence – jemuž místní příslušníci kmene Kundagai Maring říkají *balpan* – vymyslel v roce 1894 Adolf Bernhard Meyer, německý ornitolog a antropolog a v letech 1874 až 1906 ředitel Královského zoologického a antropologicko-etnografického muzea (Königlich Zoologisches und Anthropologisch-Ethnographisches Museum) v Drážďanech, hlavním městě Saská, na počest saského krále Alberta I. Saského. Existuje také *Paradisaea guilielmi* neboli rajka císařská, větší pták s chundelatým žlutým opeřením, podobný Linného druhu *P. apoda*. Exemplář samce tohoto novoguinejského druhu poslal německý sběratel Carl Hunstein na začátku roku 1888 do Berlína a tam jej pojmenovali na počest pruského krále Viléma II. Pruského, jenž byl téhož roku korunován posledním německým císařem.

Uspořádání výstavního cyklu *Verschwindende Vermächtnisse* v Německu dodalo těmto označením ptáků na aktuálním významu. Třicetileté období německého kolonialismu sice může v porovnání s koloniálními érami Nizozemska, Francie nebo Anglie působit nicotně, kdybychom však vliv kolonialismu a imperialismu pominuli, nemohli bychom porozumět dějinám a identitě Německa.⁽³³⁾ V rámci výstavy jsme se tedy dobám německé kolonizace Tichého oceánu věnovali v kurátorských asamblážích materiálů o Wallaceovi a rajkách. Obecně lze říci, že příběhy, které z nich vzešly, vypovídají o spojitosti mezi imperialistickou politikou, ekonomickými zájmy a přírodními vědami.

Je důležité zmínit, že otisky imperialismu najdeme nejen v názvech druhů, ale i na samotné mapě. Většina rajek jsou endemické druhy z Nové Guineje. Při pohledu

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

30 M. GROOTEN – R. E. A. ALMOND (eds.), *Living Planet Report 2018: Aiming Higher*, Gland, Switzerland: WWF 2018, https://c402277.ssl.cf1.rackcdn.com/publications/1187/files/original/LPR2018_Full_Report_Spreads.pdf.
31 Hans Nicholas JONG, „In Eastern Indonesia a Forest Tribe Pushes Back against Miners and Loggers“, *Mongabay*, 5. března 2018, <http://www.news.mongabay.com/2018/03/in-eastern-indonesia-a-forest-tribe-pushes-back-against-miners-and-loggers>.
32 Clarice LISPECTOR, *Água Viva*, New York: New Direction Books 2012, s. 52.

33 Včetně raných příspěvků německých myslitelů a vědců, jako byli Immanuel Kant a Johann Friedrich Blumenbach, do debaty o tématech, jež později nabyla obrovského významu, například o konceptu „rasy“.

na současnou mapu tohoto ostrova zjistíme, že v provincii Morobe na severovýchodním pobřeží se od ostatních místních názvů nápadně liší pojmenování „Finschhafen“. Názvy „Nová Guinea“ i „Finschhafen“ připomínají téměř pět set let kolonizace ostrova.⁽³⁴⁾ Ostrov nejprve v roce 1545 pojmenovali Španělé „Nueva Guinea“, město Finschhafen pak bylo založeno roku 1884, tedy ve stejném roce, kdy zde a na několika dalších tichomořských ostrovech po zabrání této oblasti zavlála vlajka Německé říše. Město bylo pojmenováno po ornitologovi Ottu Finschovi (1839–1917), jenž se v letech 1884–1885 účastnil německé koloniální výpravy vydávané za přírodopisnou expedici.⁽³⁵⁾ Němečtí obchodníci sice již začali dovážet zboží z jiných ostrovů a zakládali na nich velkoplantáže, avšak teprve poté, co koloniální zábory oficiálně potvrdil Bismarck, se zámořské výboje staly skutečně státní záležitostí. Do konce první světové války patřilo Německé říši několik kolonií v Melanésii a Mikronésii – takzvaná Země císaře Viléma (*Kaiser-Wilhelmsland*) na severovýchodním pobřeží dnešní Papuy Nové Guineje, několik větších ostrovů v „Bismarckově souostroví“, Šalomounovy a Marshallovy ostrovy a rovněž ostrovy Samoa, Manus a Nauru.

Po dobu strávenou v Tichomoří působil Otto Finsch jako agent Novoguinejské společnosti (*Neuguinea-Kompagnie*), významného německého obchodního sdružení, které usilovalo o kolonizaci nových území v regionu již ovládaném jinými evropskými mocnostmi a Spojenými státy (Havaj). Na počátku osmdesátých let devatenáctého století ji založili vlivní němečtí bankéři a obchodní společnosti, mezi něž patřily hamburské firmy jako Deutsche Handels-und-Plantagen-Gesellschaft (DHPG)

34 O odporu proti kolonizaci pojednává tato publikace: Peter HEMPENSTALL, *Pacific Islanders under German Rule: A Study in the Meaning of Colonial Resistance*, Canberra: ANU Press 2016.

35 Viz Otto FINSCH, *Samoafahrten: Reisen in Kaiser Wilhelms-Land und Englisch-Neu-Guinea in den Jahren 1884 und 1885 an Bord des Deutschen Dampfers „Samoa“*, Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn 1888, s. 7.

a Südsee-Aktiengesellschaft nebo tehdy největší soukromý rejdář na světě Adolph Woermann. Společnost, jíž udělil povolení sám císař Vilém II. (1859–1941), měla pověření k přímé správě tichomořského „protektorátu“ s jednoznačným cílem získávat z této oblasti přírodní zdroje určené pro Německou říši.⁽³⁶⁾ Tím nejcennějším, co se mělo na ostrovech v Tichomoří těžit, byly fosfáty a tropické dřevo, rozvoj plantáží však umožnil také intenzivní pěstování kokosovníku (kvůli kopře), kakaa, kávy, kaučukovníku, agáve sisalové (kvůli sisalu) a tabáku.

Po návratu do Německa Finsch často spolupracoval s drážďanským přírodopiscem Adolfem Bernhardem Meyerem. Na konci roku 1885 společně publikovali popisy mnoha do té doby neznámých druhů ptáků, včetně *Paradisaea rudolphi* neboli rajky modrokřídlé, latinsky pojmenované na počest rakousko-uherského korunního prince Rudolfa, který byl sám vášnivým obdivovatelem ptactva.⁽³⁷⁾ Během přípravného bádání před zahájením výstavního cyklu jsme na Meyerovo jméno již narazili v trochu jiném kontextu než v souvislosti s odkazem kolonialismu vepsaným do vědeckého názvosloví rajkovitých. Meyer, jenž plynne hovořil anglicky, totiž také překládal Wallaceovy spisy do němčiny, a tudíž významně přispěl k šíření teorie evoluce v německy mluvících zemích. V roce 1869, tedy téměř současně s anglickým originálem, vyšel jeho německý překlad knihy *The Malay Archipelago*; v roce 1870 následoval překlad Darwinových a Wallaceových textů o původu druhů a evoluci z roku 1858, doplněný

36 Viz Otto FINSCH, „Wie ich Kaiser Wilhelmsland erwarb“, in: *Deutsche Monatsschrift für das gesamte Leben der Gegenwart*, sv. 9 (1902), s. 406–424; sv. 10 (1902), s. 570–584; sv. 11 (1902), s. 728–743; sv. 12, Berlin: Alexander Dunckner 1902, s. 875–89; Otto FINSCH, „Kaiser Wilhelms Land: Eine friedliche Kolonialbewerbung, Separatabdruck aus Lohmeyer – Wislicenus, „Auf weiter Fahrt“, in: *Deutsche Marine- und Kolonialbibliothek, Band IV*, Leipzig: Wilhelm Weicher 1905; Hans FISCHER, *Die Hamburger Südsee-Expedition: Über Ethnographie und Kolonialismus*, Frankfurt: Syndikat 1981; Stewart FIRTH, *New Guinea under the Germans*, Carlton, Victoria: Melbourne University Press 1982.

37 Viz FINSCH, *Samoafahrten*, s. 7.

o Meyerův vlastní komentář; a roku 1875 Meyer úspěšně požádal, aby mu byl svěřen překlad ještě nevydané Wallaceovy knihy *On the Biogeographical Distribution of Animals* (O biogeografickém rozšíření živočichů).⁽³⁸⁾

V souvislosti s výstavním cyklem *Verschwindende Vermächtnisse* se pro nás některá období Meyerova života stala důležitými východisky k pochopení Wallaceova odkazu v německých přírodopisných institucích. Zdá se totiž, že na Meyerovy názory a místa, kde prováděl terénní výzkum, měla značný vliv jeho obeznámenost s Wallaceovými myšlenkami. Spolu s Ottem Finschem patřil k vůbec prvním Němcům, kteří navštívili Novou Guineu, a oba jsou v desátém vydání Wallaceova díla *The Malay Archipelago* (1890) líčeni jako jedni z „nejvýznamnějších přírodopisců-cestovatelů“ kráčejících v jeho šlépějích.⁽³⁹⁾ Méně známá je skutečnost, že za svého působení na pozici ředitele muzea usiloval Meyer také o zlepšení podmínek uchovávání své sbírky ptáků, což vedlo ke vzniku jedné z typických součástí příslušenství každého přírodopisného muzea. Společně se zámečnickou firmou August Kühnscherf & Söhne totiž navrhl muzejní vitrínu ze skla a oceli, jež dokázala svůj tropický obsah téměř dokonale ochránit před evropskými škůdci. Takzvaná „drážďanská skříň“ se okamžitě stala hitem.⁽⁴⁰⁾

38 Adolf Bernhard MEYER (ed.), *Charles Darwin und Alfred Russel Wallace: Ihre ersten Publikationen über die Entstehung der Arten, nebst einer Skizze ihres Lebens und einem Verzeichniss ihrer Schriften mit Autorisation Heraus gegeben von Dr. Adolf Bernhard Meyer*, Erlangen: Eduard Besold 1870.

39 Nejpodrobnější portréty Finsche a Meyera jsou k nalezení v této publikaci: Hilary HOWES, *The Race Question in Oceania: A. B. Meyer and Otto Finsch between metropolitan theory and field experience, 1865–1914*, New York: Peter Lang 2013.

40 Čtyři vitríny tohoto typu dodnes tvoří součást inventáře pro stálé výstavy v přízemí berlínské galerie Tieranatomisches Theater (Veterinární anatomické divadlo), kde se konala druhá zastávka cyklu *Verschwindende Vermächtnisse*. Budova z roku 1789 původně sloužila jako veterinární anatomické divadlo, kde se příslušníci pruského jezdeckého učili na pitvách koní veterinárnímu lékařství.

Výklad imperiálních snů

Člověk ve své spořádané izolaci neví, jak reagovat. Není to vina Člověka, tvrdí. Jenže co to tedy je, a kdo zůstane naživu?

Anna Tsing, „Earth Stalked by Man“⁽⁴¹⁾

V době, kdy hermetická „drážďanská skříň“ umožnila zpřístupnění přírodopisných sbírek veřejnosti a prosadila se jako všeobecně uznávaná technologie sloužící k nekroestetické prezentaci preparovaných tropických exponátů a dioramat, začaly muzejní sbírky v Evropě nabývat stále většího významu i pro vědecké poznání.

Wallace definuje úlohu sběratelství a muzejních sbírek ve svém textu „On the Physical Geography of the Malay Archipelago“ (O fyzické geografii Malajského souostroví) a připisuje jim velice vznešené cíle:

Přesné poznatky o jakékoli skupině ptáků či hmyzu a jejich geografickém rozšíření nám mohou pomoci při mapování tohoto ostrova a podoby světadílů v dřívějších dobách: míra rozdílnosti mezi živočichy ze sousedících oblastí totiž do značné míry závisí na předchozích geologických změnách. Doufáme, že již pouhým shromažďováním těchto podrobností zaplníme velkou mezeru v dějinách Země z pohledu geologie a odhalíme nějaké známky existence dávných zemí, jež nyní leží pohřbené pod hladinou oceánu a z nichž se nám do dnešní doby nedochovalo nic než tyto živoucí stopy jejich minulosti. Právě kvůli takovému bádání se moderní přírodopisec

41 Anna TSING, „Earth Stalked by Man“, *Cambridge Journal of Anthropology*, roč. 34, 2016, č. 1, s. 13.

věnuje sběru materiálů: právě proto stále usiluje o rozšiřování bohatství našich národních muzeí, byť se již zdá být nezměrné, a nedojde klidu, dokud nebudou dokonale známy země původu, zeměpisné rozšíření a počty variant všech živoucích tvorů. Na všechny druhy dnes žijících živočichů a rostlin pohlíží jako na jednotlivá písmena tvořící svazky, v nichž jsou sepsány dějiny naší Země; a stejně jako se věta může vinou několika ztracených písmen stát nesrozumitelnou, vymírání četných forem života, jež se vždy pojí se zkulturováním krajiny, nevyhnutelně činí tyto neocenitelné záznamy o minulosti nejasnými. Vystává proto před námi důležitý úkol, jehož by se měly vlády a vědecké instituce okamžitě zhostit, totiž aby byly ve všech tropických zemích kolonizovaných Evropany pořízeny co nejdokonalejší sbírky ze všech oblastí přírodopisu a aby byly uloženy do národních muzeí, kde budou dostupné ke studiu a výkladu.⁽⁴²⁾

Studium a výklad těchto rozsáhlých tropických sbírek zahrnovaly dva související, avšak oddělené děje: nejprve probíhal vědecký výzkum vedený muzejními kurátory, jehož cílem byly pokroky v biologickém poznání přírody, a poté se výsledky tohoto výzkumu prezentovaly veřejnosti formou muzejních expozic, které jednak přitahovaly sběratelskému úsilí, jednak podporovaly vztah k přírodě a rozšiřovaly povědomí o její hybné síle, evoluci. Tyto dvě oblasti činnosti muzea, veřejnou prezentaci a neveřejný výzkum kurátorů sbírky, propojoval cyklus vzájemného zhodnocování na emocionálním základě.

Kompenzační pózy

42 A. R. WALLACE, „On the Physical Geography of the Malay Archipelago“, *Journal of the Royal Geographical Society*, roč. 33, 1863, s. 233–234.

Jsme přesvědčeni, že navzdory těmto dobrým pedagogickým úmyslům se musíme ptát, co všechno obraz přírody předkládaný přírodopisnými muzei zakrývá. Jak se v muzeologické scénografii, narativu a prezentaci odráží kulturní program lidského excepcionalismu (či antroposupremacie, tedy nadřazenosti lidského druhu ostatní přírodě)? Jak přírodopisná muzea posilují a konkretizují myšlenky lidského excepcionalismu odvozované od biologického základu? O jaké typické scény, triky a normalizující gesta se tento vědecko-estetický program opírá? Když se nad těmito otázkami zamýšlíme a pokoušíme se na ně upozornit prostřednictvím naší vlastní výstavní praxe, musíme se neustále vracet k jedné pozoruhodné pasáži z Freudových *Přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Konkrétně nás zaujala Freudova domněnka, že lidstvo dosud utrpělo tři historické újmy:

První újmou bylo poznání, že naše země není středem vesmíru, nýbrž jen nepatrným dílečkem světové soustavy, jejíž velikost si lze stěží představit. Je pro nás spjata s jménem Koperníkovým [...]. Druhá újma přišla, když biologické bádání zlikvidovalo domnělou výsadu člověka být tvorem božím a přimělo ho smířit se s tím, že má svůj původ ve zvířecí říši a že jeho živočišná přirozenost je čímśi nesmazatelným. K tomuto přehodnocení došlo za našich dnů vlivem Ch. Darwina, Wallace a jejich předchůdců, a neobešlo se bez nejprudšího odporu současníků.

Freud tento argument dále rozvíjí výkladem o důsledcích psychoanalýzy:

Třetí a nejcitelnější újmu má však lidskému velikášství přinést dnešní psychologické bádání, které chce našemu Já dokázat, že není pánem ani ve svém vlastním domě, nýbrž zůstává odkázáno jen na skrovné zprávy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

o tom, co se v jeho duševním životě odehrává nevědomě.⁽⁴³⁾

Ačkoli o první a třetí újmě by se toho jistě také dalo napsat více, nás v tomto kontextu nejvíce zajímá újma způsobená Darwinovou a Wallaceovou prací. „Újma“ vyvolaná evoluční teorií jakožto novým příběhem o původu lidského druhu skutečně smetla ze stolu veškerá ostatní tvrzení o Bohem svěřené nadvládě člověka nad přírodou. Současně znamenala znevážení lidského druhu a jeho sesazení z vrcholu pomyslného žebříčku. Následná kompenzační reakce lidstva dosud nebyla plně pochopena. I po letech práce ve sbírkách s cílem aktivně zasáhnout do narativů příslušných muzeí a rozšířit je jsme skrytý smysl Freudova výroku začali vnímat teprve tehdy, když jsme stáli na společném nádvoří mezi přírodopisným muzeem a kostelem v Halle. Nadvládu nad přírodou již možná nebylo možné udržet prostřednictvím teologie, která na ni člověku přiznává božské právo, dalo se k ní však dopracovat jiným způsobem, totiž technologickou reprezentací mrtvé přírody, jako by byla stále při životě a zcela v pořádku. Prostřednictvím této efektní lsti člověk reprezentoval přírodu lépe, než dokázala prezentovat samu sebe, a vytvořil tak institucionálně schvalovaný psychosociální protilék – jakousi nepřímou nadvládu prostřednictvím technologií nekroestetické reprezentace. Lze proto říci, že každý obraz přírody je obrazem člověka, a takovým obrazem člověka je při bližším pohledu i každé přírodopisné muzeum. Jestliže však přírodopisné muzeum představuje veřejnou instituci, jejíž poslání oficiálně spočívá v sekulární oslavě místa zaujímaného člověkem v přírodním světě, je více než zajímavé, že snad nikde jinde není původ lidského druhu, jenž zasadil takovou ránu jeho sebelásce, tolik potlačován.

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

43 Sigmund FREUD, *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*, Praha: Psychoanalytické nakladatelství 1997, s. 242–243.

01 Ilustrace z knihy: Étienne-François Turgot, *Mémoire instructif sur la manière de rassembler, de préparer, de conserver et d'envoyer les diverses curiosités d'histoire naturelle*, Paris: J. M. Bruyset 1758, s. 55.

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

Paradisi auis, uel Paradisea, ex Nouo orbe, nostri tantum seculi scriptoribus commemorata.

ITALICE Mamucodiata: quod uocabulum Indicum uel Noui orbis est, ubi Mamuco diata, id est Aui-cula Dei nominatur.

GERMAN. Paradyfuogel/ Lustfuogel.

02 Ilustrace rajky z knihy: Conrad Gessner, *Icones Avium Omnium, Quae in Historia Avium Conradi Gesneri Describuntur Cum Nomenclaturis Singulorum*, Curych: C. Froschoverus 1555, copyright: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle.

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

↶
03 Ptačí kočky získané v jihovýchodní Asii Alfredem
Russelem Wallacem, které nyní patří muzeu Heineanum
v německém Halberstadtu. Pohled na instalaci výstavy
„Disappearing Legacies: The World as Forest“,
Přírodovědné sbírky Univerzity Martina Luthera
v Halle, 20. 10. – 14. 12. 2018, foto: Michael Pfisterer,
copyright: Anna-Sophie Springer a Etienne Turpin.

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin

↶
04 Ilustrace rajky dlouhoperé (*Pteridophora alberti*)
z knihy: Otto Finsch – Adolf Bernhard Meyer, *Zwei Neue
Paradiesvögel*, Berlin: Friedländer 1895, copyright:
Saská zemská a univerzitní knihovna v Drážďanech.

Kompenzační pózy

Anna-Sophie Springer, Etienne Turpin